

Хрещення Київської Русі: чисте джерело, що тече в майбутнє

Олег ГРИЦЕНКО,
директор європейських
програм Центру міжнародних
і порівняльних досліджень

Хрещення Київської Русі князем Володимиром, 1025-річчя якого православний світ відзначив цього літа, стало тим моментом у нашій історії, який визначив характер української нації та її цивілізаційну приналежність. Безперечно, існує глибинний зв'язок цієї події з реаліями сьогодення, хоча на перший погляд здається, що вибір віри правителем, елітою та народом Київської Русі не має прямого відношення до гострих проблем сучасної України. Адже ми не живемо більше у традиційно релігійному суспільстві, не віримо в красиві легенди і знаємо з літописів та історичних праць, що хрещення не було одномоментним, мирним актом. Хрещення Новгород, другого за значенням міста Русі, відбувалося, за свідченням літописця, не просто: «Путяга хрестив мечем, а Добриня – вогнем». І в цьому немає нічого дивного – так, або приблизно так, хрестили тоді цілі

поганські народи. Хоча порівняно з наверненням у християнство деяких європейських націй хрещення Русі пройшло відносно мирно, тихо й загальнодобровільно.

Коли йдеться про ідейне коріння сучасної європейської цивілізації, зазвичай називають дві ключові основи, на яких виросла Європа: античну греко-римську спадщину та християнство.

Хрещення Русі означало відкриття її елітою та народом потужного каналу під'єднання до цих двох світоглядних основ із найповнішого та найприроднішого їх джерела – Візантії.

Що таке Візантія? Усього лише штучне ім'я, яке дослідники нового часу дали державі, що ніколи в історії його не мала. За часів князя Володимира була держава, яка звалася дуже просто: Рим. *Basileia tōn Rōmaïōn* – Римська держава. І жителі її називали себе римлянами – ромеями. І мали на це право. Кілька століть після падіння справжнього Рима під ударами варварів навколосередземноморський світ жив ідеєю Імперії. Не мало значення, які території завойовували ті чи інші варварські царьки – ніхто з них не міг навіть насмілитися назвати себе імператором. Аж до Карла Великого (800 р.) увесь християнський світ знав: існує лише одна імперія та її столиця – у Константинополі.

Коли візантійські вій-

ська Юстиніана громили Вандальське та Остготське королівства на території Північної Африки та Італії, мета цих воєн була абсолютно зрозумілою для всіх – якомога повніша реставрація імперії в її колишніх кордонах.

Константинополь кілька століть був найбагатшим містом світу – аж до його пограбування хрестоносцями. Храм святої Софії був найбільшим у світі – аж до будівництва собору святого Петра в Римі.

Європейський світ довго не міг усвідомити себе чимось іншим, ніж продовженням у часі великої імперії. Навіть у 962 р., будуючи фактично німецьку національну державу,

тевтонський король Оттон I усе ж коронується «священним римським імператором».

Натомість справжня імперія ромеїв ніколи й не відрікалася від римської спадщини. Мешканці Римської держави Сходу, як і античні римляни, дивилися спортивні змагання на іподромі, жили в будинках римського типу, відвідували громадські бані й одягалися в туніки.

Але, на відміну від варварських королівств Заходу, нова Римська імперія стала спадкоємицею не лише Риму, а й античної Еллади. Навіть у останні століття занепаду Візантії логіка Аристотеля та метафізика Платона знаходили

свій розвиток у самобутніх філософських школах.

Візантія протягом століть була визнаним центром розвитку християнської догматики, місцем проведення всіх Вселенських соборів. Саме Візантія оформила ті ключові богословські концепції, у рамках яких продовжує жити традиційне християнство як на сході, так і на заході.

Отже, з точки зору цивілізаційного вибору рішення князя Володимира було найправильнішим. Візантія давала Русі зручний канал підключення до головних культурних і духовних надбань людства.

Те, як Володимир і його нащадки розпорядилися цим каналом, має прямий дотик до сучасності та дає поживу для роздумів.

Спостерігаючи за нинішніми спробами України визначити своє місце у світі в цивілізаційному вимірі, можна провести певні паралелі між тією епохою і нашим часом.

Володимир прагнув позбутися застарілого язичництва та ввести Русь у коло християнських держав світу. Ми прагнемо позбутися неоязичницької пострадянської спадщини

і стати цивілізованою, заможною, гармонійною країною.

Чомусь у Володимира та його послідовників це вийшло краще, ніж зараз у нас.

На мою думку, історія хрещення та подальшої християнізації Русі дає нам три важливих уроки.

Урок перший. Київські князі не шкодували сил на те, щоб якомога повніше засвоїти все цінне у сфері матеріальної та духовної культури, що могла дати Візантія.

Володимир ніколи не бачив Константинополя, але був у Херсонесі – видатному осередку візантійської культури. Останній на той час був утіленням у масштабі одного міста всього найкращого, що дала антична та пізньоантична цивілізація. Текст широковідомої присяги громадян Херсонеса від III століття до Р.Х. свідчить про висоту громадських і суспільних ідеалів, на яких трималося місто. Потім Херсонес став місцем мучеництва та проповіді святих, а в VII ст., у сумні роки іконоборства, був навіть оазою вільнодумства та притулком для багатьох єпископів і монахів, які втікали з центру

імперії від репресій.

На князя Володимира Херсонес справив величезне враження. Він спочатку взяв місто штурмом, а потім у ньому охрестився й одружився.

Повернувшись до Києва, Володимир намагався відтворити поблизу княжого палацу «Херсонес у мініатюрі». Він побудував церкву, що отримала назву Десятинна, де зберігається частка мощів папи Климента, який загинув саме у Херсонесі. У цій же церкві служили грецькі священники з Херсонеса. Навіть будівельні матеріали для церкви привозили з цього грецького міста.

А поруч із церквою Володимир розпорядився поставити четвірку херсонеських мідних коней і дві античні мідні статуї. Утім князь розумів, що без широкої письменності світової культуру не засвоїти. Він наважився на безпрецедентний крок: зібрав дітей тодішньої еліти та віддав їх навчатися грамоті. Літопис каже: «матері цих дітей плакали за ними як за мертвими». Мабуть, так само ридали московські бояри, яких Петро I змушував голити бороди. Засвоєння іншої культури часто призводить до психологічної драми. І помиляється той, хто думає, що й сучасні українці зможуть засвоїти європейські цінності, не змінивши глибоко й докорінно самих себе.

Уже через якихось півстоліття Ярослав Мудрий зібрав бібліотеку рукописів. Перший руський митрополит Іларіон у «Слові про закон і благодать» радітиме з того, що «не в худорідній бо і невідомій землі володарював той (князь Володимир), а

в Руській, про яку відати і чути на всі чотири кінці землі».

Прийнято вважати, що Київська Русь відносно добре засвоїла християнську спадщину «другого Риму» і мало античну. У цьому є зерно істини: творів Платона київська тогочасна еліта дійсно не читала, щоправда, про них на віки забули й на Заході.

Руські книжники переписували лише церковні книги. Так, наприклад, знаменитий «Ізборник» Святослава, сина Ярослава Мудрого, від 1073 р. має енциклопедичний зміст. У ньому наводяться відомості з астрономії та астрології, математики й фізики, зоології та ботаніки, історії та філософії, граматики, етики й логіки.

Водночас Київська Русь, безперечно, прийняла та зробила своїм світ естетики античного Середземномор'я – про це яскраво свідчать мозаїки та фрески Софійського собору в Києві, архітектура інших храмів давньоруської епохи, іконопис того часу.

Другий урок полягає в тому, що, визнаючи культурну та церковну першість Візантії, її невичерпні матеріальні та духовні скарби, правителі Київської Русі вміли розрізнити той рубіж, де завершується велика цивілізація й розпочинається імперська політика.

Першою приклад такої мудрої політики подала ще княгиня Ольга. Візантійський імператор Костянтин Багрянородний докладно описує прийом, який він дав на честь Ельги, архонтеси русів, примусивши її перед тим тривалий час чекати у так званому Суді – на приста-

ні, відведений для перебування іноземних делегацій. А згодом, коли Ольга повернулася до Києва, імператор прислав до неї послів із нагадуванням про обіцяні подарунки у відповідь (челядь, віск і хутра, вояків на допомогу), княгиня без жодних вагань відповіла: «Якщо ти так само постоїш у мене в Почайні, як я в Суді, тоді дам тобі».

Другий приклад є загальновідомим. Князь Володимир відмовився застосувати смертну кару до злодіїв, попри наполягання грецьких єпископів. Якщо провести аналогії з сьогоденням, то єпископи виступили в ролі такої собі «Венеціанської комісії» – високої моральної інстанції, що надавала законодавчі поради. Через деякий час єпископи прийшли до Володимира просити про скасування смертної кари, оскільки зменшилися надходження до скарбниці від штрафів.

Моральна перемога Володимира сприяла тому, що смертний вирок як засіб державного покарання на теренах Київської Русі законодавчо знову з'явився лише у 1392 р. – майже через 400 років після Володимира!

Ще один подібний при-

клад подає нам князь Ярослав Мудрий, який докладав величезних зусиль для поширення візантійської культури. Тим не менше, коли імператор Костянтин Мономах почав проводити недружню політику стосовно Русі, результатом якої стало вбивство в Константинополі знатного руського купця, Ярослав без вагань розпочав війну проти колишнього союзника. Конфлікт завершився миром та одруженням сина Ярослава Всеволода з візантійською принцесою.

Великі правителі Русі, визнаючи культурну та релігійну першість Візантії, були далекими від запобігливості та низькопоклонства перед наддержавою тодішнього світу.

Третій дуже важливий урок для нас полягає в тому, що, зробивши вибір на користь східного обряду, визнавши примат Константинополя в церковних справах, Київська Русь залишалася відкритою до будь-яких інших культурних впливів.

Літопис свідчить, що Володимир жив у мирі зі своїми християнськими сусідами на заході – Польщею й Угорщиною, які вже тоді виразно належали до

латинського культурного світу.

У 1007 р. до Києва приїздить латинський місіонер Бруно Кверфуртський, сповнений жаги євангелізації поганських народів. Він прибув із наміром охрестити печенігів, про яких тоді йшла погана слава по всій Європі.

Володимир, добре знаючи печенізькі звичаї, переймався життям Бруно і протягом місяця відмовляв від украї небезпечної місії. Нарешті Бруно переконав Володимира відпустити його, але князь-християнин вважав своїм обов'язком провести гостя до східного кордону своєї держави.

Бруно згадував потім у листі, що київський князь «з військом два дні проводжав мене до крайніх меж своєї держави, які через ворожнечу з кочівниками з усіх боків обніс найміцнішою і довжелезною огорожею. Зістрибнувши з коня на землю, він пішов за мною, а я йшов попереду з товаришами, і разом зі своїми боярами (maiores) вийшов за ворота. Він стояв на одному пагорбі, ми – на іншому. Обійнявши хрест, який ніс в руках, я проспівав чесний гімн: «Петре, чи любиш мене? Паси ягнята моя!»

Отже, православний київський князь молився разом із латинським єпископом. Посеред дикого печенізького степу пролунав грегорианський спів латинського гімну: «Si diligis me, Simon Petre, pasc oves meas».

Ця картина толерантності та братолюбних християнських відносин різко контрастує з тією спокуюю ізоляціонізму, в яку надто часто впадало

історичне православ'я (і не лише воно), вбачаючи ворогів і єретиків у братах по вірі іншого обряду.

Ярослав був своєю людиною в скандинавському світі. Він мав дружину-шведку, одну з доньок видав заміж за майбутнього норвезького короля Харальда. Ще два королі цієї країни – Олав Святий і Магнус Добрий знайшли притулок на Русі, а Магнус, до того ж, ще й виховувався при дворі Ярослава. «Конунг Яріцлейф» є персонажем численних скандинавських саг, із ним завжди поруч були варязькі військові зағони. Аж до XIV ст. в Новгороді існувала так звана варязька божиця – церква святого Олава, який визнавався святим і на Сході, і на Заході.

Схизма 1054 р. проклала першу лінію поділу між двома частинами єдиної християнської цивілізації. Династичні шлюби київських князів ставали дедалі рідшими. У подальшому релігійні суперечки та релігійне пригноблення складуть чимало трагічних сторінок в українській історії, спричинять повстання Хмельницького та Коліївщину. Однак релігійна толерантність київських князів залишиться світлим прикладом, що надихатиме справжніх християн служити налагодженню мостів між різними конфесіями та подоланню земних ліній поділу між людьми, що моляться Єдиному Богові.

Отже, хрещення Київської Русі стало не лише потужним поштовхом до матеріального, культурного та духовного розвитку молоді держави. Фактично воно розпочало формування ще однієї гілки єди-

ної християнської європейської цивілізації – православно-слов'янської. Ця гілка, як ми бачимо, формувалася в шанобливому засвоєнні спільної цивілізаційної спадщини, у повазі до інших культурних форм життя народів, що повстали з латинського світу, але водночас в усвідомленні своїх інтересів і своєї правоти, там, де це дійсно мало місце.

Православна Київська Русь була невід'ємною частиною тодішньої Європи, однак остання тоді ще тільки формувалася й поняття «Європа» як такого не існувало. Київські князі були фактично її засновниками, одними з розробників її «проекту», разом з іншими правителями християнської ойкумени. Вони не увійшли в уже готовий світ євростандартів, як це сталося зі східноєвропейськими народами після завершення холодної війни. Вони будували нову Європу на рівних, усвідомлено та відповідально.

Залишається лише здогадуватися, як могла б розквітнути ця спільна цивілізація, якби не болюча рана схизми 1054 р. та її багатотисячні наслідки, що залишили латинський Захід і православний Схід

замкненими самі на собі. А падіння Візантії тільки підсилює цей розкол.

І все ж, попри конфлікти, війни, розбрат, спокуси, золоті мозаїки Софійського собору продовжували століттями сяяти над Україною та служити тим животворним каналом, яким пращури за князя Володимира приєдналися до духовних джерел античного Середземномор'я.

Коли наприкінці XVI ст. виявилось, що православний єпископат не відповідає вимогам часу, по всій Україні та Білорусі постали православні братства, що підпорядковувалися напряму Константинопольському патріархам, які затверджували їх статути.

Коли православні замислилися про власні освітні заклади, в Острозі постала перша школа, побудована за грецькими зразками, і викладав у ній знаменитий Кирило Лукаріс, майбутній патріарх Олександрійський і Константинопольський.

Коли на два десятиріччя пізніше всі єпископи повернулися на унію і нікому було висвячувати священників, саме Єрусалимський патріарх Теофан III, грек за національністю, під захистом козаків висвятив єпископів для

українського народу і не дав церкві остаточно занепасти.

А вже у XVII ст. у фарватері, прокладеному братськими школами та Київською академією, справжній синтез православ'я й еллінської філософії здійснив великий Григорій Сковорода. Варто лише пригадати, що найбільш популярний його вислів «Подяка блаженному Богу за те, що потрібне зробив нетрудним, а трудне – непотрібним» є насправді перефразуванням речення давньогрецького мудреця Епікура.

Хрещення Київської Русі дає українцям важливий урок. Ми не є менш цінним народом порівняно з іншими європейцями. Ми увібрали в себе ту саму культуру й ті самі цінності одночасно та паралельно з іншими європейськими народами. І на шляху до Європи нам не потрібно переінакшувати себе, нам лише треба знову замислитися над власним корінням, розчистити від сміття й нашарувань чисте духовне та культурне джерело, яке нас напувало, починаючи з X століття.

І ще одне – хрещення Русі прокладає однаковий місток до справжніх цивілізаційних коренів інших православних народів: російського та білоруського. І чим швидше ми знайдемо справжніх себе у Великій Європі, тим більшою мірою допоможемо й іншим православним народам у аналогічному пошуку власного місця у світі.

Росії це зробити складніше – і через набагато вагоміший євразійський компонент її історії, і через минуле наддержави, і через пам'ять про тривалі

історичні періоди ізоляції від світу. Однак грецькі колонії Фанагорія і Танаїс, білокамінний храм Покрова на Нерлі, схожа на афінську вічова демократія Новгородська, класичні портитики та колони уздовж петербурзьких проспектів, усе це – ланцюжки, що пов'язують російські історію та культуру зі спільними для всієї Європи античними джерелами.

Історично цей процес розпочався в Києві. І за всіх часів найкращі російські мислителі це усвідомлювали. Повернення та зміцнення цього загальнослов'янського цивілізаційного зв'язку – одне з майбутніх історичних завдань української нації.

Тому завершити це есе хочеться цитатою видатного філософа і діяча російської еміграції Георгія Федотова, який писав про власну країну та власний народ, але його слова стосуються й України.

«Безумством було б думати, що духовне життя Росії може рости на «дикому корені» будь-якої слов'янської або туранської винятковості. Велике щастя наше і незаслужений дар Божий – те, що ми прийняли істину в її вселенському осередді. Саме в Греції і більше ніде зв'язуються в один вузол всі шляхи світу. Рим – її молодший брат і духовний син, її зобов'язаний кращим у собі... Нам не страшні ні Схід, ні Захід. Весь світ обіцяно нам по праву, немає істини, немає краси, якій би не знайшлося місце у вселенському храмі. Але кожному каменю вкаже місце і міру той зодчий, який підвісив у небі «на золотих ланцюгах» купол святої Софії».